

आधुनिक भारताच्या शाश्वत आणि समावेशक विकासासाठी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे आर्थिक विचार

Mrs. Madhura Makarand Patil

I/C Principal

*Bharat Shikshan Mandal's Deo- Ghaisas- Keer Arts Commerce and Science Senior College,
Ratnagiri.*

Abstract:

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे भारताच्या आधुनिकतेचे शिल्पकार असून त्यांनी सामाजिक, राजकीय आणि आर्थिक क्षेत्रात मोलाचे योगदान दिले. त्यांच्या आर्थिक विचारांचे महत्त्व आजही शाश्वत आणि समावेशक विकासाच्या संदर्भात अधिक अधोरेखित होते. भारतीय अर्थव्यवस्थेच्या पुनर्रचनेसाठी आणि बहुजन समाजाच्या उत्थानासाठी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी जे आर्थिक विचार मांडले, ते आजही भारताच्या शाश्वत आणि समावेशक विकासासाठी मार्गदर्शक ठरतात. त्यांनी केवळ दलित, शोषित आणि वंचित वर्गांच्या आर्थिक सक्षमीकरणावर भर दिला नाही, तर देशाच्या सर्वांगीण विकासासाठी आवश्यक असलेले आर्थिक धोरण, नियोजन आणि संसाधन व्यवस्थापनाचे मूलभूत सिद्धांतही मांडले.

डॉ. आंबेडकरांचे आर्थिक विचारांचे स्रोत

डॉ. आंबेडकर हे कोलंबिया विद्यापीठातील अर्थशास्त्राचे विद्यार्थी होते. त्यांनी “Administration and Finance of the East India Company” व “The Problem of the Rupee: Its Origin and Its Solution” हे प्रबंध लिहून आपली गाढ आर्थिक समज सिद्ध केली. त्यांनी ब्रिटिश भारताच्या अर्थकारणावर अभ्यासपूर्वक टीका करताना भारतीय अर्थव्यवस्थेतील विषमता, कृषी धोरण, मजूर समस्या, पाणी व्यवस्थापन, रुपयाचे अवमूल्यन, औद्योगिकीकरण, इ. विषयांवर अभ्यासपूर्ण भूमिका मांडली.

Copyright © 2025 The Author(s): This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium for non-commercial use provided the original author and source are credited.

1. समावेशक विकासाचा पाया : सामाजिक न्याय

डॉ. आंबेडकरांचा अर्थशास्त्रीय दृष्टिकोन केवळ आर्थिक आकड्यांपुरता मर्यादित नव्हता. त्यांनी सामाजिक न्यायाच्या आधारे आर्थिक न्यायाचा आग्रह धरला.

त्यांचा विश्वास होता की समाजातील सर्व घटकांना समान आर्थिक संधी दिल्या गेल्या पाहिजेत. शोषित, दलित व वंचित वर्गांना सक्षमीकरणाच्या माध्यमातून मुख्य प्रवाहात आणले पाहिजे.

अर्थव्यवस्थेतील विषमतेचे उच्चाटन केल्याशिवाय शाश्वत विकास शक्य नाही.

2. कृषी क्षेत्रातील सुधारणा

भारत एक कृषिप्रधान देश असल्यामुळे आंबेडकरांनी कृषी क्षेत्रात सुधारणा करण्यावर भर दिला. त्यांनी पुढील उपाय सुचवले: कृषीचा राष्ट्रीयकरण करावा.

शेतजमिनीचे पुर्नवाटप करून भूमिहीन शेतकऱ्यांना जमिनी द्याव्यात.

शेतीसाठी आधुनिक साधने, सिंचन व्यवस्था आणि पतपुरवठा उपलब्ध करावा.

शेतकऱ्यांच्या हक्कांचे संरक्षण व्हावे. त्याचा विश्वास होता की शेतकऱ्यांचे सशक्तीकरण केल्याशिवाय खऱ्या अर्थाने समृद्ध भारताची कल्पना साकार होऊ शकत नाही.

3. औद्योगिकीकरण आणि रोजगारनिर्मिती

डॉ. आंबेडकर औद्योगिकीकरणाचे जोरदार समर्थन करतात. त्यांच्या मते:

भारताची बेरोजगारी आणि दारिद्र्य कमी करण्यासाठी औद्योगिकीकरण आवश्यक आहे.

हातमाग आणि लघुउद्योगांव्यतिरिक्त मोठ्या उद्योगांची स्थापना गरजेची आहे.

सरकारी क्षेत्रातील उद्योगांमधून गरीब व मध्यमवर्गीयांना रोजगार मिळावा.

त्यांनी औद्योगिक धोरणांमध्ये मजुरांचे हक्क, वेतन, कामाचे तास आणि सुरक्षिततेची हमी यावर भर दिला.

4. पाणी, धरणे आणि जलसंपत्तीचे व्यवस्थापन

डॉ. आंबेडकरांनी केंद्रीय जलसंपत्ती आयोगाची स्थापना सुचवली होती. त्यांनी धरणांच्या माध्यमातून: सिंचनाची

सुविधा वाढवणे, वीज निर्मिती करणे, पिण्याच्या पाण्याचा पुरवठा करणे, पुरामुळे होणारे नुकसान टाळणे – या सर्व गोष्टींसाठी जलनीती आखली.

त्यांनी "Central Water Commission" आणि "Damodar Valley Project" सारख्या योजनांना आकार दिला.

5. मुद्रा आणि वित्तव्यवस्थेवरील विचार

डॉ. आंबेडकरांचे रुपया आणि चलन व्यवस्थेवरील विचार अत्यंत महत्वाचे होते. त्यांनी "The Problem of the Rupee" या पुस्तकात स्पष्ट मांडणी केली की: भारताला स्वायत्त वित्त धोरण असावे. स्वतंत्र भारतीय रिझर्व्ह बँकेची गरज आहे.

सोनं आधारित चलन व्यवस्था बदलून स्थिर व नियंत्रित कागदी चलन प्रणाली राबवावी.

त्यांच्या विचारांवर आधार घेऊन 1935 साली रिझर्व्ह बँक ऑफ इंडिया ची स्थापना करण्यात आली

6. योजना आयोग आणि अर्थनीती

डॉ. आंबेडकरांनी नियोजनबद्ध अर्थव्यवस्थेचा आग्रह धरला. त्यांनी "Peoples' Education Society" आणि "Planning Commission" सारख्या संस्थांच्या माध्यमातून शिक्षण व नियोजन यांना एकत्र आणण्याचा प्रयत्न केला. त्यांनी सुचवले:

राज्याचा सक्रीय हस्तक्षेप गरजेचा आहे.

शिक्षण, आरोग्य, पायाभूत सुविधा यामध्ये सार्वजनिक गुंतवणूक वाढवावी.

विकसनशील समाजासाठी उद्दिष्टाधारित नियोजन आवश्यक आहे.

7. महिला आर्थिक सक्षमीकरण

डॉ. आंबेडकरांनी महिलांच्या आर्थिक सक्षमीकरणासाठी हिंदू कोड बिलच्या माध्यमातून मालमत्तेतील समान अधिकारांचा प्रस्ताव मांडला. त्यांच्या मते: स्त्रियांनीही संपत्ती व उत्पादनात भागीदार व्हावे. शिक्षण, रोजगार व कुटुंब संपत्तीतील समान हक्क मिळाला तरच खरी समावेशक प्रगती होईल.

8. बहुजन समाजाचा आर्थिक उत्थान

डॉ. आंबेडकरांचे आर्थिक विचार मुख्यतः बहुजन समाजाच्या उत्थानाभोवती केंद्रित होते: शिक्षण, नोकरी आणि व्यापार क्षेत्रात आरक्षणाची अंमलबजावणी. सामाजिक भेदभावाच्या पार्श्वभूमीवर आर्थिक न्याय. राज्यघटनेत सामाजिक-आर्थिक हक्कांना मान्यता

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या रुपयाची समस्या: उगम आणि उपाय या पुस्तकाचा थोडक्यात आढावा:

१. डॉ. आंबेडकर यांनी हे पुस्तक 1923 मध्ये लिहिले. त्यात त्यांनी भारतीय चलन व्यवस्थेतील त्रुटी, ब्रिटिश धोरणांचा गैरफायदा, आणि भारतीय अर्थव्यवस्थेतील अस्थिरतेची कारणे मांडली आहेत. हे पुस्तक त्या काळातली चलन समस्या, रुपयाचे अवमूल्यन, आणि त्यासाठी लागणारे उपाय यावर आधारित आहे.

२. रुपयाचा इतिहास:

भारतात सिल्व्हर स्टॅण्डर्ड (चांदी आधारित चलन) वापरले जात होते. 19 व्या शतकात चांदीचे आंतरराष्ट्रीय मूल्य मोठ्या प्रमाणावर घसरले, पण भारताचा रुपया चांदीवर आधारित राहिला. त्यामुळे भारतीय रुपयाचे मूल्य सतत

घसरत गेले, महागाई वाढली आणि आयात खर्चिक झाली.

३. रुपयाच्या अवमूल्यनाचे परिणाम:

व्यापार तुटीमध्ये वाढ मजुरांचे खरेदीशक्ती कमी होणे. शेतकऱ्यांवर आर्थिक भार सामान्य नागरिकांची जीवनशैली ढासळणे.

४. ब्रिटिश धोरणावर टीका:

इंग्लंडमध्ये गोल्ड स्टॅण्डर्ड लागू होता, पण भारतात चांदीवर आधारित रुपया चालू ठेवला गेला. यामुळे इंग्रजांना नफा होत होता, पण भारत आर्थिक अराजकतेत फसला होता. भारताचे स्वतःचे चलन धोरण नसल्याने परकीय धोरणावर भारताची अर्थव्यवस्था अवलंबून होती.

५. आंबेडकरांचे उपाय:

(क) स्वतंत्र चलन धोरण हवे:

भारताला आपली स्वतःची आर्थिक आणि चलन नीती असावी. सरकारने बाजारावर संपूर्ण अवलंबून न राहता अर्थकारणात सक्रीय भूमिका घ्यावी.

(ख) चांदीऐवजी सोन्यावर आधारित चलन (Gold Standard):

सोन्याची किंमत स्थिर असल्यामुळे, रुपया सोन्याशी निगडीत केला पाहिजे.

हे चलन अधिक स्थिर, विश्वासार्ह आणि मूल्य राखणारे असेल.

(ग) रिझर्व्ह बँकेची स्थापना:

देशात एक स्वतंत्र केंद्रीय बँक असावी, जी चलनप्रशासन, पतपुरवठा आणि बँकिंग नियंत्रण यावर लक्ष ठेवेल. आंबेडकरांनी ही कल्पना 1923 मध्ये मांडली, आणि पुढे 1935 मध्ये RBI (Reserve Bank of India) ची स्थापना झाली.

आधुनिक भारताच्या शाश्वत आणि समावेशक विकासासाठी

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे आर्थिक विचार आणि

"The Problem of the Rupee" या पुस्तकाचे महत्त्व

आधुनिक भारताच्या शाश्वत आणि समावेशक विकासासाठी

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे आर्थिक विचार आणि

"The Problem of the Rupee" या पुस्तकाचे महत्त्व

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे केवळ सामाजिक क्रांतीकारक

नव्हते, तर ते एक उत्कृष्ट अर्थतज्ज्ञही होते. त्यांच्या आर्थिक

विचारांमध्ये भारताच्या शाश्वत (Sustainable) आणि

समावेशक (Inclusive) विकासावर मोठा भर होता. त्यांच्या

"The Problem of the Rupee: Its Origin and Its

Solution" या पुस्तकात त्यांनी भारतीय अर्थव्यवस्थेतील

मूलभूत समस्या स्पष्ट केल्या आणि त्या सोडवण्यासाठी

उपाय सुचवले. हे पुस्तक भारताच्या स्वायत्त आर्थिक

धोरणाची गरज, चलनव्यवस्थेतील स्थैर्य, औद्योगिकीकरण

आणि आर्थिक न्याय यावर भाष्य करते, जे आजच्या

काळातही तितकेच महत्त्वाचे आहेत.

१. समावेशक आणि शाश्वत विकास म्हणजे काय?

समावेशक विकास: समाजातील सर्व घटकांचा आर्थिक

प्रगतीत सहभाग असावा. गरीब, मागासवर्गीय, महिला,

आणि ग्रामीण भागातील लोकांना अर्थव्यवस्थेत स्थान

मिळाले पाहिजे. शाश्वत विकास: विकास असा असावा की तो दीर्घकालीन असावा, निसर्गसंपत्तीचे रक्षण करीत अर्थव्यवस्था वाढावी, आणि भविष्यातील पिढ्यांसाठी संधी निर्माण करावी.

डॉ. आंबेडकरांचे आर्थिक विचार हे याच विकासाच्या संकल्पनेला पूरक आहेत.

२. "The Problem of the Rupee" आणि समावेशक विकास:

(अ) आर्थिक स्थैर्य आणि चलन नियंत्रण:

आंबेडकरांनी सिल्व्हर स्टॅण्डर्ड ऐवजी गोल्ड स्टॅण्डर्ड (सोन्यावर आधारित चलन) स्वीकारण्याचा आग्रह

धरला. रुपयाची किंमत अनिश्चित असल्याने गरीब आणि मध्यमवर्गीय लोकांना त्याचा मोठा फटका बसत असे.

आर्थिक स्थैर्यासाठी मजबूत चलन धोरण आणि स्वायत्त वित्तीय नियंत्रण गरजेचे आहे, असे त्यांनी स्पष्ट केले.

(ब) रिझर्व्ह बँकेची स्थापना आणि वित्तीय समावेशन:

त्यांनी स्वतंत्र केंद्रीय बँकेची (RBI) गरज मांडली, जी भारताच्या गरजेनुसार आर्थिक नियोजन करू

शकेल. यामुळे कर्जपुरवठा, पतनियमन, आणि महागाई नियंत्रण शक्य झाले.

आजही बँकिंग सेवा सर्वसामान्य जनतेपर्यंत पोहोचवण्यासाठी वित्तीय समावेशन (Financial

Inclusion) आवश्यक आहे, हे आंबेडकरांच्या विचारांशी जोडले जाऊ शकते.

(क) महागाई नियंत्रण आणि गरीब वर्गाचे संरक्षण:

त्यांनी म्हटले होते की "गरीब लोकांना सर्वाधिक फटका महागाईमुळे बसतो."

म्हणूनच सरकारने मूलभूत गरजा स्वस्त दरात उपलब्ध करून द्याव्यात आणि बाजारातील चलन नियंत्रित ठेवावे.

३. शोषित-वंचित समाजाच्या आर्थिक प्रगतीसाठी उपाय:

(अ) समतावादी आर्थिक धोरणे:

डॉ. आंबेडकरांनी "शिक्षण आणि आर्थिक स्वायत्तता हाच मागास समाजाच्या उन्नतीचा मुख्य मार्ग आहे." असे ठामपणे सांगितले. त्यांनी दलित, शोषित, आणि गरीब वर्गाच्या आर्थिक हक्कांसाठी आरक्षण, कर्जसुविधा आणि सरकारी नोकऱ्यांमध्ये संधी मिळाव्यात असे धोरण सुचवले.

(ब) औद्योगिकीकरण आणि आधुनिक विकास:

"The Problem of the Rupee" मध्ये त्यांनी स्पष्ट केले की भारताला फक्त शेतीप्रधान अर्थव्यवस्था न ठेवता औद्योगिक विकासावर भर द्यावा लागेल.

त्यांनी सांगितले की "जमिनीला चिकटलेल्या शेतीवर अवलंबून राहणे पुरेसे नाही. आधुनिक भारतासाठी उद्योग आणि तंत्रज्ञान आवश्यक आहे."

आजचे मेक इन इंडिया, स्टार्टअप इंडिया, आणि MSME धोरणे या विचारांशी सुसंगत आहेत.

४. "The Problem of the Rupee" पुस्तकाचे आधुनिक भारतासाठी महत्त्व:

✓ **स्वायत्त आर्थिक धोरण:** भारताने परकीय चलनावर अवलंबून न राहता आपली अर्थव्यवस्था स्वायत्त केली पाहिजे.

✓ **वित्तीय समावेशन:** गरीब आणि मध्यमवर्गीयांसाठी बँकिंग सुविधा आणि आर्थिक स्थैर्य आवश्यक

आहे.

✓ **महागाई नियंत्रण:** महागाई गरीब लोकांचे आयुष्य कठीण करते, त्यामुळे सरकारने योग्य धोरणे आखली पाहिजेत.

✓ **औद्योगिकीकरण:** भारताने शेतीप्रधान अर्थव्यवस्थेपेक्षा आधुनिक उद्योग आणि तंत्रज्ञानावर भर द्यायला हवा.

✓ **समाजातील वंचित घटकांचा विकास:** शोषित-वंचित घटकांना आर्थिकदृष्ट्या सक्षम करणे आवश्यक आहे.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे फक्त भारताचे संविधानकार नाहीत, तर एक प्रगल्भ अर्थशास्त्रज्ञही होते. त्यांच्या आर्थिक विचारांमध्ये सामाजिक न्याय, समता, गरिबी निर्मूलन आणि शाश्वत विकासाचा ठाम आग्रह दिसतो. आधुनिक भारताच्या शाश्वत विकासासाठी त्यांच्या आर्थिक विचारांची महत्त्वाची काही ठळक वैशिष्ट्ये खालीलप्रमाणे आहेत:

1. संपत्तीचे पुनर्वाटप आणि सामाजिक समता

डॉ. आंबेडकरांनी आर्थिक विषमता कमी करण्यासाठी संपत्तीचे न्याय्य वितरण आवश्यक मानले. त्यांच्या मते, केवळ कायदेशीर समता असून चालत नाही, तर आर्थिक समताही अत्यावश्यक आहे.

2. भूसुधारणा आणि जमीन वाटप

त्यांनी 'राज्याच्या मालकीची शेती' या संकल्पनेचा पुरस्कार केला. शेतकऱ्यांना त्यांच्या हक्काची जमीन मिळावी, मोठ्या जमीनदारांची मत्केदारी मोडावी, असे

त्यांचे स्पष्ट मत होते. ही भूमिका शाश्वत शेती विकासाच्या दृष्टीने महत्त्वाची आहे.

3. जलसंपत्ती आणि ऊर्जा संसाधनांचे नियोजन

डॉ. आंबेडकरांनी भारतातल्या नद्यांचे महत्त्व ओळखून मोठ्या धरणांची योजना मांडली. 'सेंट्रल वॉटर कमिशन' आणि 'दामोदर व्हॅली प्रकल्प' यामध्ये त्यांचा मोलाचा वाटा आहे. जलसंपत्तीचा शाश्वत आणि नियोजनबद्ध वापर हा त्यांच्या विचारांचा केंद्रबिंदू होता.

4. उद्योगधंदे आणि स्वावलंबन

आंबेडकरांनी भारतात औद्योगीकरणावर भर दिला. त्यांच्या मते, कृषिप्रधान अर्थव्यवस्था ही पुरेशी नाही. शाश्वत विकासासाठी विविध क्षेत्रात रोजगारनिर्मिती आवश्यक आहे.

5. मजुरांचे हक्क आणि कल्याणकारी योजना

त्यांनी कामगारांना साप्ताहिक सुट्टी, ८ तासांचा कामाचा दिवस, स्त्री-पुरुष समान वेतन अशा बाबींची मागणी केली. हे सर्व उपाय शाश्वत आणि समावेशक विकासासाठी आवश्यक ठरतात.

6. नियोजन आणि विकासाचे आदर्श मॉडेल

त्यांनी 'पीपल्स एज्युकेशन सोसायटी', 'रिझर्व बँक ऑफ इंडिया' सारख्या संस्थांच्या माध्यमातून आर्थिक सुबत्ता आणि सुशिक्षित समाज निर्मितीवर भर दिला. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे केवळ भारताचे संविधानकार नव्हते, तर एक दूरदृष्टीचे अर्थतज्ज्ञही होते. त्यांचे आर्थिक विचार समावेशक विकास या संकल्पनेशी घट्टपणे जोडलेले आहेत. त्यांनी गरिब, वंचित, शोषित आणि दुर्बल घटकांचा विकास साधण्यावर विशेष भर दिला.

खाली त्यांचे काही महत्त्वाचे आर्थिक विचार दिले आहेत, जे आधुनिक भारताच्या समावेशक विकासासाठी अत्यंत उपयुक्त ठरतात:

1. सर्वांसाठी समान आर्थिक संधी

बाबासाहेबांचा विश्वास होता की आर्थिक प्रगती ही काही विशिष्ट वर्गापुरती मर्यादित न राहता, सर्वसामान्य आणि मागासवर्गीयांपर्यंत पोहोचली पाहिजे. त्यांनी आरक्षण धोरण हे केवळ शैक्षणिक नव्हे, तर आर्थिक संधी उपलब्ध करून देण्यासाठी वापरले.

2. भूसुधारणा व जमीन वितरण

त्यांनी सांगितले की, जमीन ही उत्पादनाचे मुख्य साधन असून तिचा उपयोग प्रत्येकाला न्याय्यरीत्या मिळाला पाहिजे. जमीनदारकी व्यवस्थेचा विरोध करत त्यांनी "राज्याच्या मालकीची शेती" ही संकल्पना मांडली, जी समावेशक विकासाची मूलभूत गरज आहे.

3. औद्योगीकरण व रोजगारनिर्मिती

बाबासाहेबांनी कृषीप्रधान अर्थव्यवस्थेवर अवलंबून न राहता औद्योगिक विकासावर भर दिला. उद्योगामुळे विविध स्तरांतील लोकांना रोजगार मिळतो आणि आर्थिक सशक्तीकरण होते.

4. श्रमिकांचे हक्क

त्यांनी ८ तासांचा कामाचा दिवस, महिला व बालकामगार संरक्षण, वेतन सुरक्षा, आरोग्य व सामाजिक सुरक्षा यांसारख्या हक्कांसाठी प्रयत्न केले. हे सर्व घटक गरीब आणि श्रमिक वर्गाच्या जीवनमानात सुधारणा घडवून आणण्यासाठी आवश्यक आहेत.

5. शैक्षणिक व आर्थिक सबलीकरण

त्यांच्या मते, शिक्षण हे सामाजिक आणि आर्थिक परिवर्तनाचे प्रभावी साधन आहे. त्यांनी वंचित घटकांसाठी वसतिगृहे, शिष्यवृत्ती आणि संस्थांची निर्मिती केली.

6. राज्यनियंत्रित अर्थव्यवस्था

बाबासाहेबांनी मांडले की राज्याने उद्योग, जलसंपत्ती, वीज इत्यादींचा नियंत्रण ठेवून समाजातील सर्व स्तरांपर्यंत सुविधा पोहोचवाव्यात. ही कल्पना समाजवादी अर्थव्यवस्थेच्या जवळ जाणारी आहे.

डॉ. आंबेडकरांचे आर्थिक विचार आणि आजचा भारत आजच्या काळात भारत जरी विकसित होत असला तरी सामाजिक आणि आर्थिक विषमता अद्यापही मोठ्या प्रमाणावर आहे. या पार्श्वभूमीवर डॉ. आंबेडकरांचे आर्थिक विचार अधिक सुसंगत वाटतात. शाश्वत विकासासाठी सामाजिक न्याय आणि समावेशिता आवश्यक आहे.

आजही आपण रुपयाच्या घसरणीचा अनुभव घेतो, आयात-निर्यातचे तुटवडे पाहतो. आंतरराष्ट्रीय चलन बाजारात डॉलरच्या तुलनेत रुपयाचे अवमूल्यन होत असते. या पार्श्वभूमीवर डॉ. आंबेडकरांचे विचार आजही अत्यंत प्रासंगिक आणि मार्गदर्शक आहेत.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या "The Problem of the Rupee: Its Origin and Its Solution" या पुस्तकाचे **आधुनिक भारतासाठी भविष्यकालीन महत्त्व :**

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर लिखित "The Problem of the Rupee: Its Origin and Its Solution" हे पुस्तक 1923 साली प्रकाशित झाले. हे केवळ आर्थिक विषयावरील ग्रंथ

नसून, भारतीय अर्थव्यवस्थेच्या मूळ समस्यांवर नेमकेपणाने भाष्य करणारे आणि त्यावर उपाय सुचवणारे एक मौल्यवान चिंतन आहे. या ग्रंथाच्या माध्यमातून डॉ. आंबेडकर यांनी आपल्या व्यापक अभ्यास, तर्कशुद्ध विचारशैली आणि राष्ट्रीय दृष्टिकोन यांचे दर्शन घडवले

1. आर्थिक विचारांमध्ये मूलगामी योगदान

The Problem of the Rupee हे पुस्तक केवळ चलनविषयक नाही, तर भारताच्या संपूर्ण आर्थिक धोरणाच्या उगमाशी निगडित आहे. या पुस्तकात डॉ. आंबेडकर यांनी भारताच्या चलन व्यवस्थेचा इतिहास मांडताना, त्यातील त्रुटी स्पष्ट केल्या आणि त्यावर उपाय सुचवले. हे विचार आजही आधुनिक आर्थिक धोरणांच्या मुळाशी लागू होतात. आज भारताने डिजिटल चलन, क्रिप्टोकरन्सी यासारख्या नव्या संकल्पनांना सामोरे जाताना, आर्थिक समतोल आणि गरिबी निर्मूलन यांचा समावेश असलेले धोरण आखणे अत्यंत गरजेचे आहे – हे डॉ. आंबेडकर यांचं तत्त्वज्ञान आपल्याला शिकवते.

2. चलनविषयक स्वायत्ततेचा आग्रह

ब्रिटिश राजवटीत भारताची आर्थिक धोरण इंग्लंडच्या गरजेनुसार ठरवली जात होती. आंबेडकरांनी याला विरोध करत भारतीय चलन व्यवस्था स्वतंत्र व स्वायत्त असावी, असा आग्रह धरला. आजही RBI (भारतीय रिझर्व्ह बँक) ही भारतीय अर्थव्यवस्थेचा कणा मानली जाते आणि तिची स्वायत्तता जपणं हे सरकारचं प्रमुख कर्तव्य असतं. हे विचार The Problem of the Rupee या ग्रंथात मांडलेले आहेत. यामुळे देशाच्या आर्थिक

निर्णय प्रक्रियेत राजकीय हस्तक्षेप होणार नाही, यासाठी आजही हे विचार मार्गदर्शक ठरतात.

3. स्थिर चलनाचा आग्रह

आंबेडकरांनी 'स्थिर चलन' म्हणजेच Stable Currency या संकल्पनेवर भर दिला. ते म्हणाले की, जर चलन अस्थिर असेल, तर सामान्य माणसाचे जीवन ढवळून निघेल – महागाई वाढेल, गरिबी वाढेल, आणि सामाजिक असमतोल निर्माण होईल. आज जिथे महागाई, रुपयाचे अवमूल्यन, वित्तीय असंतुलन या समस्या दिसतात, तिथे आंबेडकरांच्या या विचारांची प्रकर्षाने आठवण येते. चलन व्यवस्थेची स्थिरता राखण्यासाठी सरकारने काय उपाययोजना कराव्यात, याचे मार्गदर्शन या ग्रंथात स्पष्टपणे दिले आहे.

4. सुविचारित बँकिंग प्रणालीचा पाया

या पुस्तकात आंबेडकरांनी भारतासाठी स्वतंत्र केंद्रीय बँकेची गरज अधोरेखित केली होती. त्यांनी पुढे जाऊन Reserve Bank of India ची संकल्पना 1934 च्या कायद्यातून साकार होण्यासाठी मोलाचा वाटा उचलला. आजची बँकिंग प्रणाली, वित्तीय नियंत्रण व्यवस्था आणि आर्थिक नियोजन हे या मूलभूत विचारांच्या आधारावर उभे आहेत. भविष्यात आर्थिक धोरणे आखताना आणि नव्या बँकिंग संकल्पना स्वीकारताना, त्यांचा सामाजिक आणि आर्थिक परिणाम लक्षात घेणे आवश्यक आहे – हे आंबेडकरांच्या विचारांतून शिकायला मिळते.

5. सोन्याच्या मानकावरून दूर जाण्याचा आग्रह

त्याकाळी ब्रिटिश साम्राज्य 'गोल्ड स्टॅंडर्ड' प्रणाली वापरत असे. आंबेडकरांनी या प्रणालीवर टीका करताना

भारतासाठी 'मॅनेज्ड करन्सी सिस्टम'चा पुरस्कार केला – जिथे चलनाची रचना देशाच्या गरजेनुसार नियोजित केली जाते. आज जेव्हा भारत आपल्या अर्थव्यवस्थेची दिशा नव्या जागतिक संदर्भात ठरवत आहे, तेव्हा 'एक आकार सर्वासाठी' हे धोरण योग्य ठरत नाही. आंबेडकरांचे हे विचार आजच्या डिजिटल अर्थव्यवस्थेत देखील लागू होतात, कारण डिजिटल चलन सुद्धा नियोजित असावे लागते.

6. सामाजिक न्याय आणि आर्थिक समता

डॉ. आंबेडकर यांचे सर्व विचार सामाजिक न्याय या तत्त्वाभोवती केंद्रित होते. The Problem of the Rupee मध्ये त्यांनी आर्थिक विषमतेचे मूळ चलन आणि वित्तीय व्यवस्थेतील अन्यायकारक रचनेत शोधले. आज ज्या वेगाने आर्थिक दरी वाढते आहे, श्रीमंत अधिक श्रीमंत आणि गरीब अधिक गरीब होत आहे, तिथे आंबेडकरांच्या या मूलगामी विचारांची गरज प्रकर्षाने जाणवते. केवळ GDP वाढीपेक्षा समतोल विकास, गरिबांना अर्थप्रणालीच्या मुख्य प्रवाहात आणणे, आर्थिक हक्क देणे हे धोरण बनले पाहिजे.

7. आजच्या आर्थिक धोरणांवर परिणाम

डॉ. आंबेडकरांचे विचार आजही सरकारच्या वित्तीय निर्णयांमध्ये प्रभावी आहेत. उदा. सरकार जेव्हा सबसिडी, कर्जमाफी, रोजगार हमी योजना, डिजिटल बँकिंग, किंवा रिझर्व्ह बँकेच्या धोरणांमध्ये बदल करते, तेव्हा सामाजिक परिणाम आणि आर्थिक स्थैर्य यांचा समतोल राखण्याचा प्रयत्न केला जातो – हाच आंबेडकरांचा प्रभाव आहे.

8. नव्या पिढीसाठी मार्गदर्शन

नवीन पिढी जेव्हा स्टार्टअप, फिनटेक, डिजिटल पेमेंट्स, क्रिप्टोकरन्सी यांसारख्या नव्या संकल्पनांकडे पाहते, तेव्हा त्यामागे असलेले आर्थिक तत्त्वज्ञान आणि सामाजिक परिणाम लक्षात घेणे आवश्यक आहे. The Problem of the Rupee हे पुस्तक केवळ ऐतिहासिक दस्तऐवज नसून, आर्थिक विचारांची शिस्त, अभ्यास आणि समाजोपयोगी दृष्टिकोन याचे उत्तम उदाहरण आहे.

निष्कर्ष:

"The Problem of the Rupee" हे फक्त चलन आणि आर्थिक तज्ज्ञांसाठी महत्त्वाचे पुस्तक नाही, तर भारताच्या समावेशक आणि शाश्वत विकासासाठी एक मार्गदर्शक तत्व आहे. आधुनिक भारतातील RBI, चलन धोरण, महागाई नियंत्रण, आर्थिक समता, आणि सामाजिक न्याय यासंदर्भातील निर्णयांवर या पुस्तकाचा प्रभाव दिसून येतो.

आजही भारताने आर्थिक स्वायत्तता, वित्तीय समावेशन आणि शाश्वत औद्योगिकरण यावर भर द्यायला हवा. डॉ. आंबेडकरांनी सुचवलेले आर्थिक विचार फक्त आर्थिक प्रगतीसाठी नाहीत, तर आर्थिक न्यायासाठीही आहेत. म्हणूनच, समाजातील प्रत्येक घटकाला विकासाच्या प्रवाहात आणण्यासाठी हे विचार आजही अत्यंत महत्त्वाचे आहेत. "शाश्वत आणि समावेशक विकासासाठी भारताला बाबासाहेब आंबेडकरांच्या आर्थिक विचारांची आजही नितांत गरज आहे!"

डॉ. आंबेडकर म्हणतात की:

“Economic problems are not just technical problems, they are problems of justice.” म्हणजे

आर्थिक प्रश्न म्हणजे केवळ आकड्यांचा खेळ नाही, ते न्यायाचे आणि हक्कांचे प्रश्न आहेत. भारतातील शोषित समाज आर्थिकदृष्ट्या कमकुवत असल्यामुळे त्यांची उन्नती सुद्धा योग्य चलन व्यवस्थेवर अवलंबून आहे. म्हणूनच चलनाची स्थिरता = सामाजिक स्थिरता आणि न्याय

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे आर्थिक विचार हे सामाजिक समतेवर आधारित, संसाधनांचा शाश्वत वापर करणारे आणि सर्वसमावेशक विकासाला प्रोत्साहन देणारे आहेत. आजही भारताच्या शाश्वत विकासाच्या वाटचालीत त्यांचे विचार मार्गदर्शक ठरू शकतात.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे आर्थिक विचार हे केवळ आकडेवारीपुरते मर्यादित नव्हते, तर त्यात सामाजिक न्याय, मानवता, आणि समतेचा गाभा होता. त्यांची धोरणं आजच्या समावेशक, समताधिष्ठित आणि शाश्वत विकासाच्या ध्येयांसाठी अत्यंत प्रेरणादायी आहेत.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे The Problem of the Rupee हे पुस्तक भारताच्या आर्थिक इतिहासातील मैलाचा दगड आहे. त्यांचे विचार आजही आर्थिक धोरणनिर्मिती, बँकिंग, चलन व्यवस्था, वित्तीय नियोजन, आणि सामाजिक समतेच्या दृष्टिकोनातून अत्यंत महत्त्वाचे आहेत. भारत जसा आत्मनिर्भरतेकडे वाटचाल करतो आहे, तसा त्याला डॉ. आंबेडकरांच्या अर्थविषयक विचारांचा आधार घेणे अत्यावश्यक आहे.

या ग्रंथातील विचार केवळ त्या काळापुरते मर्यादित नाहीत, तर आजच्या आणि उद्याच्या भारतासाठी सुद्धा तेवढेच प्रासंगिक व मार्गदर्शक आहेत.

संदर्भ :

१. The Problem of the Rupee- डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर
२. इंटरनेट

Cite This Article:

Mrs. Patil M.M. (2025). आधुनिक भारताच्या शाश्वत आणि समावेशक विकासासाठी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे आर्थिक विचार. In **Electronic International Interdisciplinary Research Journal: Vol. XIV** (Number II, pp. 6–15).

DOI- <https://doi.org/10.5281/zenodo.15561206>